

על יחסי ערבים-יהודים כפי שהם מתוארים בספרות הילדים העברית בשנים האחרונות

במאמר זה אנסה לסקור את הנושא: דמות הערבי בספרות הילדים העברית ב-15 השנים האחרונות, או במילים אחרות - מאז התפרסמו מחקרים בנושא זה. בשנת 1968 התפרסם מחקרו של מנחם רגב בכתב-העת "עכשיו" בכותרת "השתקפותם של יחסי יהודים-ערבים בספרי ילדים בארץ". המחקר עודכן ופורסם מחדש בשנת 1985 בספרו "בדרכי הספרות לילדים" (רגב, 1985) ואחר-כך במדריך למורה "בצל רימון וזית" (משרד החינוך, 1987), שפורסם על-ידי האגף לתוכניות לימודים במשרד החינוך והתרבות. בשנת 1985 פורסם מחקר של אדיר כהן בספרו "פנים מכוערות במראה". הספר דן בהרחבה בהצגה הסטריאוטיפית של דמות הערבי (כהן, 1985) ועשה רושם רב. בשני המחקרים דובר רבות על העובדה שהערבי מוצג כדמות מפלצתית, או כדמות פולקלוריסטית חביבה; דובר בהם על חוסר קשרים אנושיים בין יהודים לערבים ועל מגמה של דה-הומניזציה של הערבי-האויב. בשני המאמרים יש ביקורת על מצב זה, ואדיר כהן אף ביטא זאת בשם שנתן לספרו "פנים מכוערות במראה".

ב-1989 פורסם מחקר על ההתייחסות לנושא במקראות (ברטל וזולטק, 1989), אבל למיטב ידיעתי לא קיים מחקר הממשיך לבדוק את השאלות שהעלו כהן ורגב. הסקירה דלהן גם היא אינה מחקר מקיף, אלא יש בה התייחסות לכמה רעיונות שעלו במסגרת עבודתי הן באגף לתוכניות לימודים במשרד החינוך והתרבות והן כמורה לספרות ילדים במכללת דוד ילין. רגב וכהן, לפי הביבליוגרפיה שהתפרסמה בעבודותיהם, הכירו כנראה כמעט את כל החומר הקשור לנושא זה; אני אתייחס רק לחלק מהחומר שהופיע בדפוס (על כך - להלן).

* נירה פרדקין היא מורה בחוג לספרות וספרות ילדים במכללה לחינוך ע"ש דוד ילין.

הנושא מורכב ורגיש מאוד, וכל עיסוק בו מעורר תגובות רגשיות חריפות. בדיקת הנושא עשויה לשמש גם דוגמה לדרך שבה ספרות הילדים משקפת בעיות אקטואליות, בעיות קריטיות בחיינו. מאחר שהנושא מורכב ומקיף אספקטים רבים, אסייגו מראש לטיפול באספקטים אלה:

- * ספרות ילדים ולא ספרות למבוגרים.
- * ערביי מדינת ישראל והשטחים שבשליטת ישראל ולא ערביי ארצות ערב האחרות.
- * הספרים עצמם ולא תגובות של ילדים עליהם.
- * ספרים שנכתבו בידי יהודים ולא בידי ערבים.¹

על שכיחות הנושא ודרכים לסקירתו

חשוב לציין שקיים לא מעט חומר בנושא. בספריית המכון לספרות ילדים במכללת דוד ילין, בנושא ערבים-יהודים, רשומים 13 ספרים שיצאו לאור אחרי 1985. על אלו אפשר להוסיף שלושה-ארבעה סיפורים קצרים שנכתבו באותן שנים. לשם השוואה: בנושא יחסים בין חילונים לחרדים נמצא אולי שלוש-ארבע יצירות בסך הכל, וגם בנושא בטיחות בדרכים לא נמצא יצירות במספר רב יותר מזה.

היצירות שציננתי מתאימות לילדים מכיתה ד' ואילך, וכמעט שאין יצירות לגיל הרך. אחד הספרים היחידים, "מתנה ליום הולדת" מאת נירה הראל, הוא ספר שנכתב בהזמנתו של האגף לתוכניות לימודים ומכון ון-ליר, משום שלא נמצא חומר אחר. הוא הדבר בקשר לסיפור "ביקור בכינרת", המופיע במקראה "חלונות א'" (משרד החינוך, מט"ח, עם עובד, 1992).²

ברוב הספרים, עצם המפגש בין היהודי לערבי מתקיים על רקע היחסים המיוחדים. אם מדובר במפגש ידידותי, הרי הוא מתקיים על אף הסכסוך. "הדולפינאים במבצע הצלת הדולפין" (אלדד, 1984), שבו מדובר על ידידות בין דייג ערבי לילדים יהודים בחיפה היוצאים לשייט בים, הוא אחד הספרים היחידים שבהם הידידות מתקיימת בלא משקעים.

בהתייחסות הסיפור לנושא שלנו כדאי להבחין בכמה דרכים:

א. ספרים שבהם הערבי מוזכר כבדרך אגב. לדוגמה: "פגישה עם סופר" מאת אהוד בן עזר (בן עזר, 1982), סיפור על ביקורו של

סופר בבית-ספר, שבמהלכו הילדים שואלים אותו על כתיבה ועל סופרים. אחת השאלות היא "למה כותבים בספרים על הערבי כאילו הוא תמיד טיפש או אכזר, ותמיד אנחנו 'מסדרים' אותו בסוף". ההתייחסות מחוץ להקשר הכללי של הסיפור יש לה עוצמה הרבה יותר גדולה מאשר קריאתו במסגרת הסיפור. מכל מקום אפשר להבחין כאן כבר בביקורת כלפי היחס לערבים. נדמה לי שאין הרבה קטעים כאלה.

ב. סיפורים היסטוריים על תולדות היישוב היהודי המתחדש בארץ. בשנים האחרונות יצאו לאור ספרים רבים כאלה. בשני המחקרים שצינתי דנים בהרחבה בנושא. דמות הערבי בסיפורים ההיסטוריים היא נושא חשוב, הראוי למחקר נפרד, ולא אתייחס אליו כאן.

ג. סיפורים על פגישות בין ערבים ליהודים על רקע חיי היום-יום בשנים האחרונות - וזה הנושא שאדון בו בסקירה זו.

אני מציעה להתבונן בסיפורים משתי נקודות-ראות: הספר כשהוא לעצמו והספר כחלק ממכלול. הסופר הוא האחראי לספר כשהוא לעצמו; כמורה - חשוב לי לדעת מה התמונה הכללית שמתקבלת.

שירוש הסטריאוטיפים

הרושם הראשון המצטייר ממכלול הספרים העוסקים בפגישות בין יהודים וערבים הוא הכוונה החיובית להציג את הערבי כאדם טוב. כלומר, ההפך מהתמונה המצטיירת במחקריהם של כהן ורגב. אם בעבר היה הערבי רע ועוין, עתה הוא מתואר כאדם טוב כשהוא לעצמו, בלא קשר לסכסוך העקרוני. המגמה הכללית היא של דה-דה-הומניזציה של הערבי והצגתו כאדם. הערבי מוצג כאדם, אנושי, אינדיווידואלי - ולא כחלק מזהות קיבוצית עוינת. כדאי להזכיר כאן ספר ושמו "בן ערובה" מאת אסתר שטרייט וורצל (1987). מסופר בו על נער שנחטף בידי מחבלים והוא מוחזק זמן רב במחנה פליטים בלבנון, מחנה המופצץ לעתים קרובות בידי הישראלים. עיקר הסיפור הוא החטיפה והמאמצים לחלץ את הנער, אבל יש בו התבוננות לא שיגרתית על מה שקורה באותו מחנה פליטים, והתייחסות אישית לאנשים החיים שם ולסבלם, במיוחד כשמטוסים ישראליים מפציצים אותם.

בעבודה סמינריונית על יחסי יהודים-ערבים כפי שהם מתוארים בספרות הילדים ב-15 השנים האחרונות, התבקשה סמדר זק (זק, 1994) לבדוק נקודה זו. היא סקרה 17 יצירות בנושא זה ובדקה אותן בין השאר לאור הנקודות שהעלו רגב וכהן. לדבריה, השינוי שחל מאז פורסמו מחקרים אלה בולט מאוד לעין.

מאפיינים משותפים

ברוב הסיפורים שנכתבו ב-10-15 השנים האחרונות ניתן למצוא כמה קווים משותפים: ברובם היהודי אינו מתנהג כראוי ואילו הערבי מתנהג כראוי. היהודי גורם עוול לערבי במישור האישי משום היותו ערבי: נדיה, נערה ערביה, באה ללמוד בפנימייה שכל תלמידיה יהודים, והיא נתקלת באי-הבנות ובאכזבות (רון-פדר, 1985). בסיפור "מי שרף את היער" חושדים בערבים שהציתו שריפה ביער שליד כפרם, אף שהשריפה פגעה גם בכפרם, וייתכן מאוד שהיא פרצה כתוצאה מרשלנות של ילדים (אבידר-טשרנוביץ; אבידר 1990). ילד מחוג לקרטה, בסיפור "שיעור הקרטה", מסתייג מהשתתפותו של ילד ערבי בחוג (חבושי, 1987). אחר-כך מתברר שהילד הערבי הוא אחיו של מדריך הקרטה הנערץ. בספר "הפיצוץ ברחוב אהל"ין", עוצרים ערבי שמתגורר בבניין הסמוך לבלון גז שהתפוצץ, בחשד שהוא שביצע את הפיצוץ, כשהסיבה לחשד היא היותו ערבי; העובדה שחפותו מתבררת יותר ויותר אינה מביאה לשחרורו (כרמי, 1985). ליאור ב"חברי באשיר" מספר על ביקור עם הוריו אצל ידידים ערבים. עוד לפני הביקור ליאור חושש שהביקור עלול להיות מסוכן, אך מגלה במהלך הביקור שלא היה כל יסוד לחששותיו (שחרור, 1989). נעמה ב"הרפתקה לילית" (מרון, 1993) בורחת מביתה ומגיעה לאתר בנייה ששומר עליו חסן הערבי. חסן מאכיל ומשקה אותה, נותן לה לישון אצלו ולמחרת נותן לה כסף שתיסע לביתה, אך כל אותו זמן הוא מפחד שמא המשטרה תגלה שהילדה נמצאת אצלו, כי ברור לו שאם ימצאו אצלו את הילדה - ינהגו בו קודם כל כסוטה מין, רק משום שהוא ערבי.

מאפיין אחר של רוב הסיפורים, כפי שכבר הוצג בחלק מהדוגמאות שלמעלה, הוא שבסופם מתברר שההאשמה שהוטחה בערבי המסוים שהסיפור מסופר עליו - אינה מוצדקת.

מה קורה כשאנחנו קוראים את כל הסיפורים יחד? האם הכוונות הטובות של מספרי הסיפורים אינן יוצרות גודש העלול לפעול כבומרנג?

האם ילד שקורא סיפור אחרי סיפור שמשמעת ממנו האשמה כלפי החברה היהודית, לא יחוש התנגדות לכל הנושא? לשאלה זו אין לי תשובה וכדאי לבדוק אותה. בנושא זה כדאי להשוות את יצירות הספרות לילדים בנושא יחסים בין יהודים וערבים ליצירות ספרות לילדים על יחסים בין ישראלים ותיקים לבין עולים חדשים. גם ביצירות אלו מסופר על הישראלי הוותיק, שבדרך כלל מתנהג בגסות ובאטימות לב כלפי העולה, ואילו העולה ברוב הספרים הוא מסכן וצודק. רוב הספרים מסתיימים בקליטתו המוצלחת של העולה. ושוב - חשוב להדגיש שהסופר הכותב אחראי אך ורק לספר האחד שכתב, ואילו המורים יתייחסו לשאלה של הרושם הכללי של האשמה מתמדת שחשים הקוראים. בשני המקרים כדאי לבדוק האם הצגת דברים כזו, התורמת אמנם לשירוש סטריאוטיפים, אינה עלולה לגרום גם להחטאת הכוונות הטובות?

ייתכן שהבעיה שהעליתי היא בעיה שלי כחוקרת וכמי שקראה את כל היצירות, בשעה שהילדים בדרך כלל קוראים רק חלק מהן, וגם אותן לא במרוכז. אולי גם טוב שיש יצירות רבות כאלו, משום שכך יש יותר סיכויים שכל ילד יקרא משהו על נושא זה. מכל מקום חשוב שמורים יהיו מודעים לתופעה זו, ובמיוחד אם הילדים קוראים כמה ספרים בבת אחת במסגרת נושא מרכזי.

סטריאוטיפים חדשים

לעתים, שירוש סטריאוטיפים מסוימים עלול לגרור יצירת אחרים. לדוגמה, "בנדיה" (רון-פדר, 1985), נדיה מדברת רבות בשבחו של אבא שלה, שהוא איש מתקדם. כשהוא מבקר אותה בפנימייה, היא נפגעת כשמתברר לה שהחברים מתפלאים להיווכח שאינו לובש כפייה ועקל, אלא בגדים שלובשים כל הגברים בסביבה. נערה ערביה, שקראה את הספר, טענה שהקישור בין היות האב איש מתקדם לבין הבגדים שהוא לובש גם הוא סטריאוטיפי. אותה נערה סיפרה על בני משפחתה שלבשו בגדים ערביים מסורתיים והקפידו שכל ילדיהם, כולל הבנות, ירכשו השכלה. האם התואר "מתקדם" מתבטא דווקא בסגנון הלבוש?

בסיפור "חברי בשיר" מאת ציפי שחרור (שחרור, 1989), הלעיטו חברים את ליאור בסטריאוטיפים אנטי-ערביים, ולכן הוא אינו רוצה לבקר אצל הידידים הערביים. כל הסיפור סובב סביב שבירת הסטריאו-

טיפים: בשיר, בן המארחים, ידידותי, אין לו סכין בבגדיו, ביתו ובגדיו נקיים למופת וחבריו מקבלים בברכה את ליאור ומצרפים אותו למשחק הכדורגל. במילים אחרות: בשיר הוא נחמד יותר מכל ילד רגיל. כאילו אין לו זכות להיות ילד סתם, הניחן במעלות ובחסרונות.

שירוש הסטריאוטיפים מתבטא בעובדה שהערבי הוא "בסדר" ויותר מכך. כאילו אנו מקבלים את הערבים רק בתנאי שיהיו ללא חסרונות, כאילו אין להם רשות שיהיו ביניהם אנשים לא סימפטיים.

יש לחזור ולהדגיש שאין כאן טענה נגד ספר או סיפור מסוים; הבעיה היא בהצטרבות. כאמור, אותה תופעה בולטת בסיפורים בנושא העלייה לארץ.

מקומה של המציאות הבטחונית

מה מקומם של מעשי החבלה ושל הביטויים לסכסוך בין יהודים לערבים - סכסוך על הארץ?

עניין זה מוזכר בדרך כלל ברקע היצירה. הערבי שמסופר עליו אינו נוטל חלק בפעולות נגד המדינה, אך הוא מעורב בהן בעל כרחו. בספר "נדיה" - כל מערכת היחסים העדינה שבנתה עם חברה בפנימייה מתמוטטת בבת אחת, כשנודע על פיגוע בירושלים. הנערים והנערות המקיפים אותה, שחלק מהם נחשבו עד עתה לידידה, מקללים את הערבים כציבור, והיא חשה שהיא נכללת בקללותיהם. הספר "תעלומת תיק המחבלים" (מרון, 1994) מספר על ערבי ישראלי שהיגר לארצות-הברית, ובבואו לביקור בישראל הוא מסתבך שלא בידיעתו ושלא ברצונו בפעולות חבלה.

בספר "בעקבות המשאית הכחולה" (רוה, 1992), חושדים בבחור צעיר, איברהים, שהיה מעורב בהנחת מטען חבלה. הוא אמנם ארגן זריקת אבנים וגם היה מעורב בארגון גנבות במושב אחד, אך הוא לא הניח את המטען, ומארגן הגנבות הראשי הוא יהודי מושבניק (כדאי לשים לב לעובדה ששני הערבים בסיפור זה מוזכרים רק בשם הפרטי בלבד, בה בשעה שכל הדמויות היהודיות בספר מוזכרות בשם ושם משפחה. זו דרך שממעיטה מכבודו של מי שקוראים לו רק בשמו הפרטי).

בסיפורים "שיעור הקרטה" ו"חברי בשיר", ההסתייגות מהתקרבות לערבים מקורה בין השאר בחשד שהם מבצעים מעשי חבלה. הזכרת

כבר את "מי שרף את היער". בספר אחר של סופרות אלו, "מי הטף את בועז" (טשרנוביץ-אבידר, 1992), מסופר על חייל שנעלם וחוששים שנחטף, ואף חושדים בערבים מסוימים שעשו זאת. מתברר שהחייל נפל למערה בסביבות בית-גוברין, והערבים החשודים עסקו בשוד עתיקות שאורגן בידי יהודים - ולא במעשי חבלה.

הספר "סמיר ויונתן על כוכב מאדים", מאת דניאלה כרמי (1994), יוצא דופן, מבחינה זאת שהוא מדבר כמעט בגלוי על מקור הסכסוך. כרמי כתבה על נושא זה כמה ספרים למבוגרים ולילדים. בספר הילדים הקודם שלה, "הפיצוץ ברחוב אהל"ן" (כרמי, 1985), מדובר בעוול שנגרם לאדם ערבי אחד בגלל מוצאו, ואילו בספר על סמיר ויונתן יש התייחסות למקור הסכסוך, למאבק על אותה ארץ. סבו של סמיר, ילד החי בשטחים, חוזר ומזכיר את העובדה שהמשפחה גורשה מביתה ואת הימים הטובים שבהם חי הסב ליד הים. סמיר עצמו מנותח בבית-חולים יהודי. כשהוא מתעורר מההרדמה בחדר ההתאוששות, בתשובה לשאלת האחיות האם הוא הילד מהגדה, הוא עונה לה שהוא מיפו, והוא חוזר ומדגיש זאת דווקא בעברית, אף-על-פי שהוא יודע שהאחות היא ערביה. כל זאת הוא אומר בחדר ההתאוששות, כאשר כל הנוכחים, לבד ממנו ומהאחות, מטושטשים או רדומים.

כלומר, הספר היחיד אולי מהשנים האחרונות שבו מדובר על מקור הסכסוך, כתוב לכאורה מנקודת ראות ערבית, אף שנכתב בידי יהודיה.³

לעניין זה כדאי לשים לב לכך שכמעט אין לנו סיפורים שנושאים העיקרי הוא חיים בצל פעולות חבלה. אלה, כאמור, עומדים בדרך כלל ברקע הסיפור, כפי שהדגמתי קודם לכן.

הספר "ילדי קו התפר", מאת גלילה רון-פדר-עמית, הוא אחת היצירות היחידות שבהן פעולות החבלה הן הנושא העיקרי (רון-פדר-עמית, 1995). הסיפור מסופר בגוף ראשון, ולכן מובן מאליו שהוא חד-צדדי. הסיפור ירושלמי מאוד. דותן המספר הוא נער מתלפיות-מזרח, תלמיד בחטיבת הביניים, המספר על אירועים הקשורים באינתיפאדה. מדוע פרצה? דותן אינו שואל שאלה זו. הוא מציין רק שמאז פרצה האינתיפאדה, השתנו היחסים עם בני הכפר הסמוך ג'בל מוכאבר. ואז נדקר ונהרג חברו הטוב של המספר בשעה שעסק בריצה בטיילת שליד השכונה. עיקר הסיפור הוא האבל, ההלם והצער של דותן. הוא גם נגרר

לפעולות אלימות נגד תושבי גיבל מוכאבר, כתגובה על רצח חברו, פעולות שמארגנת חבורה לאומנית-קיצונית. אחר כך דותן משתכנע שהתנהגותו בכפר הערבי היתה שגויה, אך ניסוח הסיפור הוא כזה שמעורר אמפתיה כלפיו, כלפי צערו וגם כלפי מעשיו בכפר השכן. בולט השימוש בביטוי "מוות לערבים" - ביטוי החוזר ונשנה לאורך הספר. בעבודה הסמינריונית שצינתי, מציננת סמדר זק שהביטוי חוזר כ-19 פעמים: המפגינים צעקו "מוות לערבים"; זה לא בסדר שצועקים "מוות לערבים" וכו' וכו'. לפי התוכן המפורש של הספר, בצד האהדה לרגשות האבל של מי שנפגע מפעולות האיבה, הוא מציין גם מה אין לעשות במצב כזה. השאלה היא אם זה מה שמשמע מהסיפור.

ספר אחר על פעולות החבלה הוא "דורון והטרקטור" (שורשן, 1996), המתאים לכיתות הנמוכות ומספר מעשה שהיה. הספר הוא על דורון שורשן ז"ל מכפר-דרום, שנרצח בידי מחבלים. מסופר בו, בין השאר, על פגישה ידידותית בין דורון לבין חליל מדיר-אל-בלח, ולעומת זאת על ערבים אונימיים הרוצחים את דורון, ואחר-כך על משפחתו החיה בצל השכול.

הסיום - אופטימי או פסימי

כיצד נגמרים כל הסיפורים, או - במילים אחרות - מה עתיד היחסים בינינו לבין הערבים כפי שמשמע מהסיפורים? בחלק מהסיפורים, פתרון הבעיה שבסיפור - הוא הפתרון, למשל בסיפורים "חברי בשיר" או "שיעור הקרטה".

בסיפורים אחרים, הבעיה בסיפור נפתרת, אך הבעיה העקרונית נשארת פתוחה: נעמה, שעברה "הרפתקה לילית", חוזרת לביתה והמשבר המשפחתי ייפתר. חסן השומר נותר בבקתת השמירה וימשיך לחשוש שמא יאשימו אותו בהאשמות שונות רק משום היותו ערבי. סמיר, מ"הפיצוץ ברחוב אהל"ן", משתחרר מבית-הסוהר לאחר שהוכחה חפותו, אבל באותו לילה מיידים אבנים בחלון ביתו. בספר "נדיה", נדיה בורחת מהפנימייה בעקבות הצעקות שהוטחו נגד בני עמה וחוזרת לאחר שידולים רבים של המדריך; אבל התחושה היא שתקלות כאלה ישובו ויחזרו.

יש יצירות המדגישות את העובדה שאין פתרון לבעיה. למשל, סיפור קצר ושמו "עפיפונים על קו התפר", שגם הוא סיפור ירושלמי. המספר,

ילד ששמו דן, מתיידד עם סמיר החי בקרבת מקום, בבית-צפפה. שני הילדים מרבים להעיף יחד עפיפונים. הידידות נפסקת עקב אירועים הקשורים באינתיפאדה. מעתה כל אחד מהילדים מעיף עפיפון על גגו שלו, והעפיפונים נפגשים מעבר לקו התפר. סיפור זה התפרסם במסגרת תחרות סיפורים של ילדי כיתות ה'ו' וכתבה אותו שלומית כהן, תלמידה בבית-הספר תל"יי בגילה (כהן, 1994).

בספר "סמיר ויונתן על כוכב מאדים" (לא אותו סמיר), מסופר על ילד ערבי, "ילד אינתיפאדה" בלשונו של אחד המבקרים, שנפצע בברכו כתוצאה ממעשה שובבות ונשלח להירפא בבית-חולים יהודי. תיאור מערכת היחסים בין יהודים לערבים היא חד-צדדית מאוד; כי כמו ב"ילדי קו התפר", הסיפור מסופר בגוף ראשון. הספר עצוב מאוד ומתאר את החיים בימי האינתיפאדה, כשיש עוצר, מצוקה כלכלית ומצוקה נפשית. ככזה הוא מציג בפנינו פנים חדשות שלא הכרנו. מפגשו של סמיר עם ישראלים הוא בשני מישורים: בבית-החולים - שם המפגש סימפטי: האנשים כולם, הצוות והחולים, חוץ מילד אחד, נוהגים בו יפה. לכל אחד מהם יש שם ואישיות. המפגש האחר עם ישראלים הוא בכפרו שלו, והישראלים שם הם חיילים חובשי קסדה, חסרי שם ואישיות, שיוזרים ומתפרצים לתוך הבתים ואף ירו למוות באחיו הקטן. סמיר עצמו, כמו חבריו, מרבה לזרוק אבנים בחיילים. בספר לא מוזכרת המילה אינתיפאדה, וסמיר גם לא חושב שצריך להסביר למה יש התנגשויות עם החיילים (כמו דותן ב"ילדי קו התפר"). מכל מקום, הוא מאושפז לשם ניתוח ברגל ושוכב בחדר אחד עם עוד ארבעה ילדים. אחד מהם, צחי, מציק לו. יחסי ידידות מתפתחים בין סמיר לבין יונתן, שמתעניין באסטרונומיה והוא עצמו "אסטרונאוט" באופיו.

לילה אחד יונתן לוקח את סמיר לחדר המחשב. יונתן אינו יכול להשתמש בידו וזקוק לסמיר לשם הפעלת ה"עכבר". סמיר אינו יכול ללכת, ויונתן משיג עבורו כיסא גלגלים (כדאי לשים לב לסמליות שבתיאור זה). על צג המחשב, יוצרים השניים עולם חדש בכוכב מאדים: "על גדות האגם הכחול שעשינו, אני עומד לי עם יונתן, חבר שלי מבית-החולים היהודי, ואנחנו משפצים לנו עולם חדש בלי צרות ושום דבר לא נראה לנו בלתי אפשרי כשאנחנו ביחד" (עמ' 117). התיאור נוגע ללב ולכאורה נשמע אופטימי מאוד, אבל כל נשכח שכל המציאות האופטימית מתרחשת רק על צג המחשב...

בסוף הסיפור, סמיר מבריא ועומד לחזור לביתו, וצחי, הילד העוין אותו, שגם הוא הולך ומחלים, מגלה כלפיו באורח מפתיע ידידות ועושה זאת בדרך יוצאת דופן - הוא גורר אותו לתעלולים בדרך שמזכירה לסמיר את חברו הטוב עדן. עצם ההשוואה של צחי העוין עם עדן החבר הטוב - מעוררת תקווה. צחי, שהיו לו בעיות בדרכי השתן ונזקק כל הזמן לשקיק, הבריא ויכול להטיל שתן בצורה נורמלית. השניים מתרוצצים ברחבי בית-החולים ומשתינים יחד (על כל הסמליות שבכך), וסמיר אומר: "אני כבר חושב על הבית ועל איך שאני אזכור את הרגע הזה, ולא אאמין שהוא היה. אבל אני ארצה להאמין, שאני סמיר, ילד מהגדה הכבושה, עמדתי כאן עם ילד יהודי שאחיו חייל, ושנינו השתנו לתוך ארגז החול וצחקנו וצפצפנו על העולם" (עמ' 123-124). התיאור הוא אופטימי, אבל בדבריו של סמיר כבר משתמעת המציאות הקודרת: סמיר עומד לחזור לביתו, למקום שזורקים בו אבנים על חייילים, למקום שיש בו עוצר וסגר. הסיום הנוגע ללב מתאר מה שהיינו רוצים שיקרה, אבל מערכת היחסים בין כל הסמירים, היוותנים והצחים תלויה לא רק ברצונם הטוב אלא גם בגורמים שמחוץ לשליטתם.⁴

הערות

1. בנושא של דמות היהודי בספרות ילדים ערבית כתבה חאוּלה אבו־בקר עבודת מ"א בשנת 1990 באוניברסיטת חיפה. העבודה לא התפרסמה כספר, ופרטים עליה ניתן למצוא במאגר המידע הממוחשב של מכון סאלד. הכותבת פרסמה מאמר בנושא זה בכתב העת "חץ" (אבו־בקר 1990).
2. כדאי להזכיר את הספר "למיס והשקיק" מאת עליא אבו־שמיס, המתאים לגיל הרך. הספר לא נכלל בסקירה זו, העוסקת כאמור רק בספרים שנכתבו בידי יהודים.
3. בספר אחר של דניאלה כרמי, שהופיע לאחר כתיבת מאמר זה, "להיות בת של צוענים", גם כן מוזכר נושא הסכסוך על הארץ.
4. בספרה החדש של כרמי, "להיות בת של צוענים", יש התבוננות הרבה יותר פסימית בנושא של יחסים בין יהודים לערבים.

ביבליוגרפיה

עיון ומחקר

אבו-בקר, חאולה (1990), "ספרות ילדים ערבים בישראל", בתוך: חץ אי (4), עמ' 13-57.

ברטל, דניאל; זולטק, שמואל (1989), "השתקפות דמות הערבי ויחסי יהודים-ערבים במקראות", מגמות לב/3, ספטמבר 1989, עמ' 301-307.

כהן, אדיר (1985), פנים מכוערות במראה, השתקפות הסכסוך היהודי-ערבי בספרות הילדים העברית, רשפים.

משרד החינוך והתרבות/האגף לתוכניות לימודים (1992), בצל רימון וזית (מדריך למורה).

רגב, מנחם (1985), "השתקפותם של יחסי יהודים-ערבים בספרי ילדים בארץ", בתוך: בדרכי הספרות לילדים, אפיק, עמ' 105-141 וכן בתוך: בצל רימון וזית (מדריך למורה), 1992, עמ' 37-87.

ספרי קריאה לילדים שהסקירה מסתמכת עליהם

אלדד, מייק (1984), הדולפינאים במבצע הצלת הדולפין, מעריב.

בן-עזר, אהוד (1982), "פגישה עם סופר", בתוך: מי מספר את הספרים, יבנה.

הראל, נירה (1987), מתנה ליום הולדת, משרד החינוך והתרבות, האגף לתוכניות לימודים; מכון ון ליר, מעלות.

חבושי, חוה (1987), "שיעור קרטה", בתוך: שוקולד מריד מאוד, מסדה, עמ' 3-12.

טשרנוביץ-אבידר, ימימה; אבידר, דנה (1990), "מי שרף את היער", בתוך: שקרים קטנים, כתר (ראשית קריאה), עמ' 79-93.

טשרנוביץ-אבידר, ימימה (1992), מי חטף את בועז, כתר.

כהן, שלומית (1994), "עפיפונים על קו התפר", תחרות הסיפור העברי
הקצר תשנ"ד ע"ש אשר חביב ז"ל, 18 יצירות נבחרות שנכתבו
בידי תלמידי בתי-ספר בכיתות ה-ו' מכל רחבי הארץ.

כרמי, דניאלה (1985), הפיצוץ ברחוב אהל"ן, כתר.

כרמי, דניאלה (1994), סמיר ויונתן על כוכב מאדים, הקיבוץ המאוחד.

מרון, נגה (1993), הרפתקה לילית, נועם.

מרון, נגה (1994), תעלומת תיק המחבלים, נועם.

משרד החינוך והתרבות / האגף לתכניות לימודים; מכון ון ליר
בירושלים (1987 - עריכה), סברס / סיפורים על יהודים וערבים,
מעלות.

משרד החינוך והתרבות / האגף לתוכניות לימודים; מט"ח; עם עובד
(1992, 1993, 1994), חלונות א, ב, ג (בכל אחד מכרכי מקראה זו יש
לפחות סיפור אחד בנושא זה).

ביקור בכינרת" (1992), נכתב בידי עורכי המקראה חלונות א, משרד
החינוך והתרבות האגף לתכניות לימודים; מט"ח; עם עובד (עריכה
ומו"ל).

רוה, אלי (1992), בעקבות המשאית הכחולה, הקיבוץ המאוחד.

רון-פדר, גלילה (1985), נאדיה, מילוא.

רון-פרד-עמית, גלילה (1995), ילדי קו התפר, אדם.

שורשן, אלה (1996), דורון והטרקטור, בית-אל.

שחרור, ציפי (1989), "חברי באשיר", בתוך: ארמונות גנובים, ספריית
פועלים, עמ' 9-26.

שטרייט-וורצל, אסתר (1987), בן ערובה, עמיחי.

תור-רז, ברוך, הגדר, שוקן 1989.